

SELÇUKLU DEVLETİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KADIN KIYAFETLERİ

Zöhre Özlem KARAGÖZ¹

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun, son demlerine kadar sürdürdüğü hoşgörü politikası sayesinde yüzlerce farklı kültür bir arada yaşayıp gelenek ve göreneklerini sürdürebilmiştir. Osmanlı Dönemi'nde en çok ilgi çeken ve araştırılan konulardan biri savaşlar ve siyasettir. Ancak bunların dışında sosyal yaşam da oldukça merak edilmiştir. Sosyal yaşam denilince yalnızca eğitim sisteminin nasıl olduğu, askeri düzenin nasıl işlediği, ticaret gibi konular anlaşılmaktadır. Ancak bu görüş oldukça eksik ve yetersizdir. Kadının ve erkeğin toplumsallık içindeki yeri, üstlendikleri görevler ve giydikleri kıyafetler kültür içerisinde benimsenmiş olan etmenler hakkında bilgi edinmemizi sağlar. Kıyafet konusu önemlidir çünkü bir insanın kıyafetine bakılarak saraydan olup olmadığı, hanedan üyesi olup olmadığı veya söz konusu olan bölgeden birisi olup olmadığı hakkında tahmin yürütülebilir. Saraylı olduğunu belirten kumaş ve simgeler taşıyan elbiseler, sultanlar ve valide sultanlar için özel getirtilen takılar, Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'nde karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı İmparatorluğu, Kıyafetler ve kadın.*

ABSTRACT

In The Ottoman Empire, hundreds of different cultures came together as one to live and carry on the different clothing statements due to tolerance policy of The Ottoman Empire. In The Ottoman Empire's history, the most interesting and most researched topics would be the wars and the politics of the time. However besides from these, another thing people were curious about was the social life in The Ottoman Empire. Social life does not only mean how the education system works, the military order, or the trades. The women and men's responsibilities, tasks, and the clothes they wear in society, are all important because by looking at someone else's clothing you could tell if they were from the palace family, the area around or not. People could tell you were from the palace due to the fabrics, symbols on the clothing and accessories, that were specially brought to the Sultans. We will carry on seeing these at Selçuklu and The Ottoman Empire history.

Keywords: *The Ottoman Empire, clothes and women*

¹Yeditepe Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Lisans Öğrencisi

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın kılık kıyafetleri yaşanan dönem hakkında bilgi vermektedir. Bu konunun iyi anlaşılabilmesi için genel olarak giyim tarihine bakmak gerekir. Çünkü Osmanlı kadın giyiminde hem Selçuklu Dönemi'nin hem Arap kültürünün izlerine rastlanmaktadır. Türk kıyafet tarihinin en eski kaynakları, Orta Asya'da arkeolojik kazılarda bulunan belgelerin ışığında aydınlatılabilmektedir. M.Ö. 100'lü yıllarda yazılan kaynakların okunmasıyla beraber Türklerin o dönemlerde el tezgahlarında yünü, pamuklu kumaş ve halılar dokudukları ortaya çıkmıştır. Ayrıca Çin'den ipekli dokumaların geldiği anlaşılmıştır.² Asya'da başlayan ve Anadolu'ya çeşitli yönlerden ulaşan göçler birçok savaşın yanı sıra birçok köklü kültürün birleşmesini de etkilemiştir. Asya'dan hareket eden 24 Oğuz boyunun önemli bir bölümünden ailelerin Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleşmeleriyle birlikte, geleneksel giyim önem kazandı. Çünkü bu boyların hem ortak bir kültürel kimlikleri hem de tek tek kendilerine has sembolleri, kıyafetleri ve giyimleri bulunmaktadır. Bu semboller gündelik yaşamın içerisinde oldukça yer tutardı. (Örneğin halı ve kilim desenlerinde, çadırlarda, atlarda ve takılarda.) 10. yüzyılda, Türkistan'dan başlayan ve Anadolu'nun her yerinde ana yollar üzerinde kurulan kervansarayların temel amacı ulaşım ve ticareti sağlamaktır. Bu açıdan bakıldığında, kervansarayların kıyafet geleneklerinin yaygınlaşması açısından önemli olduğunu görebiliriz. Selçuklu Dönemi'nde, Kayseri çevresinde Yabancı Pazarı düzenlenirdi. Orada atlas ve sakallat³ kumaşlarından yapılmış elbiseler, kunduz, deniz köpeği kürkleri, burtas kürkleri satılır ve alınırdı. 1226 yılında Erzurum'dan Tebriz'e 200.000 baş koyun ihraç edildiği yalnız Malatya'da sof dokuyan 12.000 tezgahın bulunduğu bilinmektedir.⁴ Selçuklular döneminden kalan belgeler geleneksel giysi sisteminin canlı olduğunu göstermektedir. Selçuklular ve sonrasında Beylikler döneminde dokuma üretiminin göstergesi olan kumaş, halı ve kıyafetlerden elimize ulaşanların birçoğu günümüzde Topkapı Sarayı'nda sergilenmekte ve bu ürünlerdeki geleneksel süreklilik açıkça izlenebilmektedir. Türklerin Anadolu coğrafyasına yerleşmesiyle beraber kıyafetlerde, hem kumaş hem de desen açısından çeşitlilik gözlenmiştir. İklim değişiklikleri moda hayatına zenginlik kazandırmış ve her koşulda kullanılabilen kıyafetler üretilmeye başlanmıştır. Anadolu Selçuklu döneminde kış aylarında kullanılmak üzere, elbiselerin astarlarında kürk kullanılmaya başlanmıştır. Aynı dönemde mendil, eldiven gibi ürünler de kullanılmaya başlanmıştır. Çok sayıda el işlemesi ve nakış gibi çözümlerle zenginleştirilmiş olan Selçuklu Dönemi modası, Anadolu'ya kazandırdıkları mimarinin zengin örnekleriyle arasında mükemmel bir paralellik göstermektedir. Selçuklu giysilerindeki üzerine özenle düşünülmüş çözümlerin savaşçı kıyafetlerinde bile uygulanması o dönemde moda ve kılık kıyafetlere verilen önemi ile statü bakımından değer taşıdığını açıkça göstermektedir. Asya Türk kıyafetinin en önemli unsurlarından biri olan süslü kemerler de Selçuklu döneminin bir simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman içerisinde bu kemerler askılı çanta olarak da kullanılmıştır. Ayrıca pek çok çizme ve çarık türü üretilmiş ve bunlar da çeşitli işlemlerle zenginleştirilmiştir. Tüm bu bilgiler Selçuklu döneminde modaya verilen önemi gösteriyor. Selçuklu döneminde kılık kıyafetlerin gündelik yaşamın yanı sıra siyaset yaşamında da önemli olduğunu biliyoruz. Örneğin, hakimiyet sembolü olan hilatların arasında elbise-i kaftan da olduğu bilinmektedir. 1068 yılında Sultan Alparslan'a Kafkas zaferi sonunda hükümdarlığına

²Prof.Dr. Önder Küçükırmman, *Türk Giyim Sanayiinin Tarihi Kaynakları*, s.19, GSD Dış Ticaret A.Ş. 1996

³Bağdat ve çevresinde dokunan kırmızı, mavi renkte altın işlemeli altın kumaştır.

⁴Nurhan Atasoy, *Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme, Sanat Tarihi Yıllığı IV,1970-1971,İstanbul*

devam etmesi karşılığında sunulan hediyeler arasında altın ve gümüşle işlenmiş olan çeşitli türde 500 elbise bulunmuştur.⁵ Aynı kaynaktan hareketle, Sultan Alparslan'ın tahta çıkmasından sonra Abbasi halifesinden adına para basılmasını, hutbe okunmasını ve Sultan olduğunu gösterecek semboller taşıyan hilat istediği anlaşılmaktadır. Halife bütün istekleri yerine getirmiş ancak elbiselerin üretimi için gereken sanayi tesislerinin ve aletlerin hazırlanması için uygun zaman ve paraya ihtiyaç olduğunu bildirmiş, buna rağmen baskılar sürünce elbiseler saray imalathanelerinde parça parça yapıp Selçuklu hükümdarına gönderilmiştir. Bu elbiseler için kullanılan kumaş altın ve gümüş tel kullanılarak üretildiğinden oldukça değerliydi. Öte yandan, Selçuklu sultanlarının hediye olarak elbise alıp verdikleri bilinmektedir. Buna kanıt olarak; 1087 yılında Melikşah'ın kızı Mehmelek Hatun'un Türk geleneğine göre yapılan evlenme töreninde 130 deve yükü çehizi ve 72 katarın taşıdığı 12 sandık hazinesi, atlas, diba ve ipekli elbiseleri gösterilebilir.⁶

Selçuklu döneminde kadın ve erkek kıyafetleri genellikle cübbe ya da uzun ve geniş etekli, dar kollu ferace biçimindedir. Ferace⁷ aynı zamanda Osmanlı dönemi kadınlarının en yaygın kullandığı üründür. Bu geniş elbiselerin etek uçları kemere sokulmaktaydı. Böylelikle kadınlar daha rahat yürüyebiliyorlardı. Bu açıdan Selçukluların, Orta Asya giyim sistemini Anadolu'da da sürdürdükleri görülmektedir. Kaftan, mintan⁸, elbise, hırka, üç etek gibi günlük giysiler yanı sıra savaşçılığın koşullarına uygun giysi sistemleri de kullanılmıştır. Şalvar, çakşır⁹, potur¹⁰, çarık¹¹, terlik, dolak¹² da bu sistemin ürünleriydiler. Bunları adeta tamamlayıcı nitelikteki geleneksel başlık ve saç biçimleri de görülmektedir. Aslında Türk geleneklerine göre saç hem erkek hem kadın için bir süs anlamında biçimlendirilmiştir. Erkeklerde saç yiğitliğin bir sembolü olarak kabul edilmektedir.¹³ Selçuklular, Asya geleneklerini Anadolu'ya aktarırken, İslam kültürünün etkisiyle yeni sentezlere de ulaşmışlardır. Bu sentezler mimariden başlayıp her türlü üretimde görülmektedir. Bu sentezler dokuma ve giyimde de yeni tarzlara yol açmıştır. Böylece, Anadolu'da bir anlamda yeni bir modayı Selçuklular yaratmıştır. Kumaş desenlerinde yeni tarzlar ortaya çıkmış, bunları yaratan sanatçıların da göçlerle yer değiştirmesiyle giysi geleneklerinde yeni sistemler ortaya çıkmıştır. Selçuklu döneminde başlayan bu değişimin hem geleneksel yönleri hem de yeni modanın ürünleri olan giysiler doğrudan Osmanlı İmparatorluğu'nun moda anlayışını doğrudan etkilemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kıyafet modasında büyük ölçüde Selçukluların izlerine rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra Osmanlı'nın zenginliği özellikle hanedan üyelerinin kıyafetlerinden ve takılarından anlaşılmaktadır. Günümüzde halen Osmanlı kadınlarının nasıl giyindiği, hangi takıları taktıkları, hangi kumaşları kullandıkları ilgi konusudur.

⁵Nurhan Atasoy, *Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme, Sanat Tarihi Yıllığı IV,1970-1971,İstanbul*

⁶Özden Süslü, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, s.35,1989,Ankara*

⁷Osmanlı İmparatorluğu ve Selçuklu Devleti'nde yaşayan kadınların çarşaftan önce giydikleri üstlüktür. Bu elbise uzun kollu, yakasız, bol ve siyah renkte pardesüye benzeyen yere kadar uzanan elbisedir.

⁸Gömlek üzerine giyilen kollu yelek

⁹İnce kumaştan yapılmış şalvarı.

¹⁰Dizkapağına değin geniş olarak inen, arka yanında büzgüleri çok, dizkapağından aşağıya gelen yeri dar bir tür pantolon.

¹¹İşlenmemiş siğir derisinden yapılmış, kenarlarında açılan deliklerden deri şeritler geçirilip ayak üzerinde bağlanarak giyilen pabuç.

¹²Tozluk yerine kullanılan ve ayak bileğinden dize değin dolanan, ensiz ve uzun, yün kumaş parçası.

¹³Özden Süslü, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri, , Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1989,Ankara*

Zevkli seçimleriyle saray kadınlarının kıyafetleri her zaman beğenilip, dikkat çekmiş, merak edilmiştir. Özellikle seçtikleri kaliteli kumaşlarla dokumacılığın gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. O dönemde kıyafetlerin uzun, bol ve işlemeli olması önemliydi çünkü bu elbiseler daha heybetli ve zengin gösteriyordu. Kaftanların Osmanlı kıyafetlerinde yeri ayrıydı. Kadın ve erkek genelde her kıyafetin üstüne yakıştırıp giydikleri özel simli işlemeli bazen kenarları kürklü azamet göstergesi **kaftanları** giyiyorlardı. Osmanlı kadınları elbiselerinin hangi kumaştan yapıldığına da önem vermişlerdir. Bunlar arasında; kemha (brokar)¹⁴, çatma¹⁵, seraser¹⁶, diba¹⁷, kadife¹⁸, atlas¹⁹, seren²⁰, selimiye²¹, kemha²², gezi²³, hatai²⁴, sof²⁵ ve çuha²⁶ bulunmaktadır. Bunlar arasında çuha yüzyıllar boyunca hem yerli olarak üretilmiş hem de ithal edilmiştir. Yaşlı ve dul İstanbul kadınların delikanlıları elde etmek için çuha elbise diktirdikleri bilinmektedir. Çuha veya abadan kesilen kolsuz, vücuda sımsıkı yapışan ve önden çapraz kavuşan bir yelek türü olan Fermene kadınlar tarafından oldukça tercih edilmiştir. Osmanlı kıyafetlerinde bir diğer önemli özellik ise desenlerdir. El işlemleriyle yapılan çiçek desenlerinin ve her bir motifinde ayrı bir sanat vardı. En çok kullanılan desen Lale motifidir. Lale motifi günümüzde de Osmanlı İmparatorluğu ile bütünleşmiştir. Osmanlının laleyi çok sevip kullanmalarının nedeni, Lale isminin “ebced” hesabında Allah ismine tekabül etmesidir. Ediplerce lale “Yaratıcının” yaratıklarına tecellisiydi. Aynı zamanda lale Arap harfleriyle yazılıp tersten okununca Osmanlı İmparatorluğu'nun simgesi Hilal ve Ay olmaktadır.

Osmanlı döneminde giyim ürünlerinin isimlendirilmesinde ve tanımlanmasında değişik yollar izlenmiştir. Bazen üretildiği bölge bazen geleneksel kaynaklar, bazen de insanlar ürünlerin isimlendirilmesinde rol oynuyorlardı. Mercan terliği de buna bir örnektir. İlk kez 15. ve 16. Yüzyıl arasında İstanbul'da Mercan semtindeki pabuç atölyelerinde üretilmiş olan bu terlikler halk arasında “mercan terlik” adını almıştır. Hem kadın hem erkekler tarafından giyilen ve yaygın olan bu terlik topuksuz, yanları ve arkası açıktır. O dönemin bekar kadınlarının en büyüklerinden sekiz tanesi Mercan'daydı. “Mercan odaları” olarak anılan bu hanlardaki pabuççu bekarları bu bölgenin pabuç üretimi geleneğini kurmuşlardır. Bu terlikler yüzyıllarca bu bölgede üretilmiştir. Gerek evlerde gerekse günlük hayatta çarşı hamamlarında bile kullanılan bu terlikler Osmanlı döneminde en yaygın ürünlerden biri olmuştur.

¹⁴Üzeri hafifçe tüylü bir ipek kumaş türü.

¹⁵Bir tür kadifedir. Çatmanın kadifeden farkı, zemine nispeten çiçeklerinin veya süslemesinin havının daha yüksek olmasındadır.

¹⁶Çözümlü ipek, atkısında altın alaşımlı gümüş veya doğrudan doğruya gümüş tel kullanılarak dokunan kumaştır. Osmanlı'nın en itibarlı kumaşı seraserdir.

¹⁷Altın ve gümüş alaşımlı telle dokunmuş ipekli kumaş

¹⁸Çözümlü ve atkısı ipekten olan havlı bir kumaştır.

¹⁹İnce ipekten sık dokunmuş, düz renkte, sert ve parlak bir kumaştır. Genellikle kırmızı renkte dokunurdu. Atlas, tel adedine ve dokunuşuna göre kıymetlenen bir kumaştır.

²⁰XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra görülen ve ipekle dokunmuş bu kumaşın motiflerinde sırma ve tel yerine sarı ipek kullanılmıştır. Genellikle zemini güvez renk ve kendinden desenli olup üç renkli dokunmuştur. Çiçeklerindeki verevine çizgiler kumaşa işlenmiş hissini vermektedir. Çiçekli olanına “serenk”, beneklisine “şahbenek”, düz olanına ise “sade seren” denir.

²¹Çözümlü ve atkısı ipekten olup umumiyetle boyuna yollu ve küçük çiçeklidir. XVIII. yüzyıldan sonra dokunmaya başlayan ve Üsküdar'da Ayazma Camii civarındaki tezgâhlarda imal edilen bu kumaşa Selimiye adı verilmesi, III. Selim devrinde o semtte Selimiye Kışlası'nın yapılmasına tekabül etmektedir.

²²Çözümlü ve atkısı ipek, üzeri hafif tüylü bir kumaştır. Genellikle döşemelik olarak kullanılan kemha dokunduğu yere göre adlandırılırdı. İstanbul Kemhası, Bursa Kemhası gibi. Avrupadan getirilenlere kemha-i frengi denirdi.

²³Çözümlü ipek, atkısı ipek karışığı iplikle sık dokunmuş harelî bir kumaştır. Çözümlüye nazaran atkısı birkaç kat ipek ve iplikle karışık ve bir arada dokunduğundan atkılar, ince çözümler arasında kalın olarak farkedilmektedir. Kumaşın haresi, dokuma işleminden sonra iki kızgın silindir arasında ezmek ve sürtmek suretiyle elde edilir.

²⁴İpek ve klaptanla dokunmuş sert bir kumaş türüdür. Çözümlü ham ipekten olup kumaşa istenilen sertlik bununla verilmiştir. Atkısı ise bükümlü iki ipek telli ve bir klaptan*lıdır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra rastlanan bu kumaştan genelde padişahlara dış kaftan yapılır.

²⁵Tiftik yapağısından ince bükümlü iplikle dokunan düz kumaşa “ham” veya “sof” denir. Dokunan kumaş yıkanıp fırımlandıktan sonra kullanılmıştır. Kumaştaki parlaklık fırınlama ile elde edilmekteydi. Beyaz, siyah ve kırmızı renkleri en çok aranan türleri olup diğer renkleri de mevcuttu.

²⁶Çözümlü ve atkısı yün yapağıdan iğrilmiş iplikten, havlı ve düz renkte, sade, tok bir kumaştır.

halk arasında “mercan terlik” adını almıştır. Hem kadın hem erkekler tarafından giyilen ve yaygın olan bu terlik topuksuz, yanları ve arkası açıktır. O dönemin bekar kadınlarının en büyüklerinden sekiz tanesi Mercan'daydı. “Mercan odaları” olarak anılan bu hanlardaki pabuççu bekarları bu bölgenin pabuç üretimi geleneğini kurmuşlardır. Bu terlikler yüzyıllarca bu bölgede üretilmiştir. Gerek evlerde gerekse günlük hayatta çarşı hamamlarında bile kullanılan bu terlikler Osmanlı döneminde en yaygın ürünlerden biri olmuştur.

Osmanlı kadınlarının sokak üst giyiminde vazgeçilmezlerinden biri olan Ferace, bol kollu ve yakalı bir ürün olarak gelişmiştir. Kadınlar feraceyi sokakta yaşmak ile beraber kullanılırlardı. II. Abdülhamid döneminden itibaren yavaş yavaş ortadan kalkmışsa da yüzyıllar boyunca Osmanlı kadınları ferace ve yaşmak²⁷ olmadan sokağa çıkamamışlardır. Ferace tasarım bakımından yaşmak gibi iki parçadan oluşmaktadır. Bir parçası uzun kollu giysidir. Bu boyun çevresi, önü, her dönemde değişen moda uygun olarak şeritler ve dantellerle işlenmiştir. İkinci parçası ise gerdan altında bir kavuşma noktasından omuzlara doğru açılan ve omuzları aşarak sırtta kıvrılan ve yere kadar dökülüp inen pelerin gibi bir giysidir. Feracenin yanı sıra en yaygın ürünlerden biri de şaldır. İran ve Hindistan kökenli olan şal, Osmanlı kadınlarınca uzun bir süre boyunca atkı ve kuşak olarak kullanıldı. Keşmir, Lahor, Acem, Hind, Horasan, Trablusşam şalı olarak dokundukları yörelerin kimliğini taşıyan şallar desenlerine göre isimlerini almıştır. Şal, boy hırkaları olarak da kullanılmıştır. Doğal boya kullanılarak renklendirilen ipliklerle dokunan şallardan kalın olanları elbise ve örtü yapımında kullanılmıştır. Aynı zamanda şal bağlamanın çeşitli kültürel yönleri ve anlamları da bulunmaktadır. Örneğin, çok yaygın bir gelenek olarak günümüzde de gelinlerin bellerine babaları -yoksa erkek kardeşleri veya en yakın akrabası tarafından şal bağlanmaktadır. 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında, İstanbul'da bele ve başa birer şal sarmak bir moda biçimi olmuştur. O dönemde moda haline gelen Cezayir bölgesinin “alamet-i farika”²⁸ sı olan süsler arasında şal da vardır çünkü yelkenli gemi döneminin denizcileri başlarına şal sarmaktaydı. Aynı dönemin Cezayir kesimli bıçkınları da onları taklit ederek başlarına şal sarmaya başlamışlardı. Bu durum karışıklığa yol açtığı için 1811 yılında Sultan Mahmud kalyoncular dışındakilerin başlarına şal sarmasını yasaklamıştır.

Osmanlı Dönemi'nde kılık kıyafetlere ilişkin bazı düzenlemeler yapılmıştır. İlk düzenleme Orhan Gazi tarafından asker ile sivil arasındaki kıyafeti farklılaştırma yönünde olmuştur. Sarık kullanımı IV.Mehmet zamanında yaygınlaşmış olup Kanuni Sultan Süleyman devlet dairelerinin bütün sınıflarında çalışanların ayrı elbise ve sarık giymelerini sağladı. 1583'te Kıyafet Nizamnamesi çıktı. Buna göre her kişi kendisine mahsus kıyafet ve sarığı giymeye mecburdu. Kıyafetler konusunda pek çok ferman yayınlanmıştır. Bu fermanlarda gayrimüslim ile Müslümanın kıyafetinin birbirine benzememesi, dine ve ahlaka aykırı nevezuhur kıyafetlerle dolaşmamaları, israfa sebebiyet verecek giyim tarzlarından uzaklaşılması gibi hususlarda halk uyarılmıştır. Ayrıca çıkarılan bu fermanlar ve yasalarda kadının giyimi ayrıntılı olarak tanımlanmıştı. Feracelerin yaka boyları, üzerlerindeki nakışlar, yaşmakların biçimleri, kumaşların kalınlığı ve inceliği gibi detaylar bu fermanlara konu olmuştu. Bu fermanlarla gelen yasaklar, kadına üç alanda müdahale etti; giyimler, sokaktaki davranışları ve erkeklerle olan ilişkileri. Osmanlı kadını ruj ve far kullanamaz ancak tırnaklarına kına yakar ve gözlerine sürme çekebilirdi. Sarayda yaşayan kadınlar hangi milletten olursa olsun gerek davranış gerekse giyimleri bakımından sokakta kıyafetlerini dönemin koşullarına uygun olarak düzenlemek zorundaydı.

²⁷Yalnızca gözleri açıkta bırakan yüz örtüsü

²⁸Osmanlıca bir isim tamlaması olup Osmanlıca'ya da Arapçadan geçmiştir. Bir ticari malı diğerlerinden ayırmaya yarayacak her türlü isim, resim, çizgi, renk düzenlemesi gibi şeyler alamet-i farika olarak bilinir.

Sürekli başörtüsü takmalarına rağmen sokakta yüksek başlıklarını giyerlerdi. İstanbul sokaklarında sık sık zaptiye²⁹ memurlarının kadınlara ikazlarda bulunduğu bilinmektedir.

Kadın kılık kıyafetine ilişkin ilk yasak 1725 yılında çıkarıldı. “Günlük kıyafetlerinin şeriata uygun olması devlet namusu gereğindedir. Fakat savaşlar yüzünden çok önemli işlerle uğraşılırken bu husus ihmal edilmiştir. Bazı yaramaz kadınlar bunu fırsat bilip sokaklarda halkı baştan çıkarmak için aşırı süslenmeye başlamışlardır. Yeni biçimlerde çeşitli esvaplar yaptırmışlardır. Hıristiyan kadınlarını taklit ederek başlarına acayip serpuşlar geçirmişlerdir. Bundan böyle kadınlar bir karıştan ziyade büyük yakalı ferace ve üç değirmiden fazla baş yemenisi ile sokağa çıkamayacaklardır. Feracelerde süs olarak bir parmaktan enli şerit kullanılmayacaktır. Bu yasakları dinlemeyecek olan kadınların sokakta yakaları kesileceği ve esvaplarının yırtılacağı ilan olunsun. Dinlememekte ısrar edenler yakalanıp başka şehirlere sürüleceklerdir.”³⁰

Bu yasak Müslüman Osmanlı kadınlarının, Hıristiyan kadınlara benzememeleri için koyu renkli giysiler yerine renkli giysiler giymelerini de tavsiye ediyordu. Sultan II. Mahmud da bir fermanla Hıristiyan kadınların başlarını Müslüman gibi, Müslüman kadınların ise Hıristiyan kadınları taklit eder şekilde örtmelerini yasakladı. 19.yüzyılın ortalarında kadınlar İstanbul'da çarşaf giymeye başladılar. 1850'li yıllarda Suriye Valiliği'nden dönen Suphi Paşa'nın karısı İstanbul'da çarşaf giyen ilk kadın oldu. Daha çok Yunanlılarda görülen bu giysi, Meşrutiyet dönemine kadar baştan yere doğru uzanan kolsuz tek parça bir sokak kıyafetiydi. 1876-1908 yılları arasında baş ve onuzları örterek bele kadar uzanan bir pelerin ve belden ayak bileklerine inen bir etek olmak üzere iki parçalı sokak giysisi kullanıldı. II.Abdülhamid ise öldürülme korkusuyla çarşafı yasaklamıştır. 27 Ekim 1883'te Paris'te yayımlanan bir gazetede çarşaf yasağından etkilenen kumaş tüccarlarının yakınmalarına yer verilmiştir. İstanbul için bu tür yasaklar söz konusuysen Anadolu kadınları için ferace ya da çarşaf güncel bir tartışma olmadı. 1882'de çıkarılan bir fermanla ferace giymeleri istenen kadınlar itiraz ettiler.

Saraydan halka ilişkin düzenlemeler getirilirken ve gereksiz israftan kaçınmaları istenirken sultanların ve harem in bu söylenenlerden etkilenmediklerini görüyoruz. Topkapı Sarayı Müzesi arşivi arasında bulunan ve 1854-1871 yılları arasında yazılmış olduğu bilinen bir not defteri o dönemin saray giyimi hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Bu defter III. Kadınefendi Mahinev Hanım'a aittir ve terzi Uzun Dimitri tarafından yazılmıştır. Bu terzi 1854 yılında sarayda yaşamaya başlamış, 1871 yılında da defteri kapatmış ve bu süre içinde yapılan bütün masraflar da yazılmıştır. Bu kaynaktan birkaç örnek verelim:

“Güvezi, Leylaki beyaz çiçekli basmadan iki entari dikildi. Düz nevzuhur harç tülbent astar harç dikildi: 370 kuruş. Uzun çift tülbentli, pervazlı bir hırka dikildi: 46 kuruş. Toplam 456 kuruş (1854)”

“Bir Avrupa (beden ve kolları dar, göğüsleri pek az açık, belden bir karış aşağı kadar etekli ve dönemin moda giysisi) canfes ve çevresi yaldızlı dantel ve harç. Tümü 155 kuruş (1855)”

“Güvezi çağla beyazlı sarılı yaldızlı bürümcükten bir entariye Avrupa hırkası dikildi, içine canfes etrafı yaldızlı dantel harç:430 kuruş. Çift tülbentli bir şalvar dikildi: 33 kuruş Toplam 463 kuruş (1855)”

“Açık mavi parlak yüzlü şalakiden fitilli canfesli bir ferace dikildi: 180 kuruş. Bir arşın iki top alındı: 38 kuruş. Toplam 218 kuruş (1856)”

“Kanarya sarısı, lacivert, nohut rengi basmadan düz tülbent astarlı dört entari dikildi:180 kuruş. İki hırka dikildi 80 kuruş. Dört şalvar dikildi: 110 kuruş. Toplam 370 kuruş (1856)

²⁹Osmanlı Devleti'nde toplum güvenliğini sağlamakla görevli askerî polis kuruluşu

³⁰Nermin Taylan, *Osmanlı'da Yasaklar*, s.145, Ekim Yayınları, Tarih Dizisi

“Kibriti renkli (fıstık-saman rengi arası) kadifeden düz Avrupa harçlı bir entari dikildi:180 kuruş. (1857)”³¹

Bu defterdeki notlardan 1850 yıllarda geleneksel giyim normlarının korunduğu ancak ithal sanayii ürünlerinin yavaş yavaş yaygınlaşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Defterde sözü edilen şalvari, gömlek, üste giyilen üç etek entari ve kısa hırkalar gibi geleneksel giysilerin yanı sıra Avrupa hırka, nevezuhur harç gibi ithal ürünler tercih edilmeye başlanmıştır. Bu elbiselerin yapımında daha önce ikinci sayfada açıkladığım kumaşlardan diba, kemha, seraser, atlas, çatma gibi kumaşlar kullanılmamıştır. Bu da bize Osmanlı'nın eski geleneklerinden uzaklaştırdığını gösterir. Bu defterdeki notlar saray kadınların giyiminde batı etkilerinin başlangıç yıllarını aydınlatma açısından önemli bir kaynak oluşturuyor. Sanayii Devrimi'nden hem sosyal hem ekonomik hem de siyasal açıdan etkilenen Osmanlı Devleti'nde giysiler de Batı kadınlarına özenme olduğunu görüyoruz. Bundan sonra görülen keskin değişim Mütareke Dönemi'nde karşımıza çıkıyor. Batı modasının sunduğu yenilikleri takip etmek bu döneme gelindiğinde üst ve orta sınıfa mensup Osmanlı kadınları için yeni bir durum değildir. Avrupa modasının tüketilmeye başlanması Mütareke Dönemi'nden daha eskiye dayanır. Osmanlı kıyafetlerindeki ilk modernleşme girişimi III.Selim tarafından atılmış; kendisine bağlı askeri birlikleri Frenk usulü kıyafetler giymesini istemiştir. Kadın kıyafetlerindeki değişim ve mevcut kıyafet kurallarına az daha uyulmaya başlanması Osmanlı'nın o dönemdeki toplumsal istikrarını yitirmesiyle ilişkilendirilebilir. Avrupa modalarının etkisinin artmasıyla birlikte İstanbul'un yüksek sınıf ya da orta sınıf ailelerine hizmet veren ve modistra diye adlandırılan Rum terziler, Müslüman kadınlara yeni Paris modalarını tanıtmaya başlamışlardır. Kıyafette gittikçe hızlı bir şekilde yaşanan bu batılılaşma süreci dolayısıyla 19. Yüzyılın ikinci yarısında Rum terziler Avrupa modaları ile Osmanlı kadınlarının kıyafet seçimleri arasında bir arabulucuk görevini üstlenmişlerdi. Modistralar Avrupadaki yeni moda akımlarını takip etmekle kalmıyor, ayrıca bunları birkaç değişiklikle Osmanlı kadınlarının yaşam tarzına uyarlıyorlardı. İstanbul'da bu Rum terzilerin dışında zengin ailelere hizmet veren ve kıyafetlerine kendi etiketini yapıştıran büyük moda firmaları da mevcuttu. Osmanlı kadınının giyiminde gözlenen bu değişimler birçok tepkiye yol açmıştır. İki yıl boyunca İstanbul polisi kadınların çarşaflarının eteklerini ve pelerinlerini kesmek gibi ceza yöntemleri uygulandı. Benzer tepkilere karşın, 1908 yılına kadar Osmanlı kadını yüzlerini siyah bir peçe ile örten siyah çarşaf giymeye devam ettiler.

İkinci Meşrutiyet Dönemi'yle birlikte kadınlar kıyafetlerinde daha radikal değişiklikler yapma yönünde cesaretlenmişlerdi. Bu dönemde kadınlar Avrupa tarzı kürk mantoları andıran çarşaf giymeye başladılar. Peçeleri giderek şeffaf bir hal aldı ve bazı kadınlar yüzlerini peçeleri yerine ellerinde taşıdıkları şemsiyelerle gizlemeye başladılar. 1909 yılında yeni moda akımına uygun olarak çarşafın etek kısımları darlaştı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı kadınlarının sokak giyimleri bedenlerini daha görünür kılacak şekilde değişti. 1914 sonrası yeni moda olarak çarşaf git gide küçülmüş ve paltonun üzerine giyilen pelerin ve bir peçeye dönüşmüştü. Bu pelerinler de yavaş yavaş mantoların içine sokuldu ve bir süre sonra onlar da ortadan kalktılar. Pelerinlerin başı örten kısmı daha küçük bir parça kumaş ile yer değiştirdi. Peçe bir aksesuar gibi başın arka kısmına doğru atılmış ve enseler açıkta bırakılmaya başlanmıştır. Toplumda modayı da içine alan kültürel alanda yaşanan değişim oldukça hızlı sonuçlarını göstermiş, 1920'lere gelindiğinde Batı tarzı yaşam biçimi ve modalar İstanbul'da yaşayan yoksul kesimi bile etkilemişti.

Modanın kadınlar üzerindeki etkisi güncelliğini yitirmeyen bir tartışma konusudur. Bazı tarihsel dönemler ise kılık kıyafet gibi günlük yaşamı ilgilendiren bir konuyu siyasal ve toplumsal açıdan daha da önemli kılmaktadır. Türk tarihine baktığımızda da Osmanlı Dönemi böyle bir dönemdir, Osmanlı Dönemi'ni daha iyi anlayabilmek için Selçuklu Dönemi ile beraber incelemek gerekir. Tarih boyunca, siyasi alandaki birçok değişim kültürel hayata yansımış ve kültürel değişimlere yol açmıştır. Bu sebeple kültürel yaşam bir dönem hakkında siyasal gelişmelerden daha fazla bilgi vermektedir. Osmanlı kadın kıyafetleri Osmanlı Devleti'nin 624 yıllık tarihini aydınlatmaya bir araçtır ve önem taşıyan bir konudur.

³¹Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde Bulunan Bir Terzi Defteri*, Topkapı Sarayı Müzesi, Yıllık 2, s.166,1987

KAYNAKÇA

- Prof.Dr. Önder Küçükkırman, Türk Giyim Sanayinin Tarihi Kaynakları, GSD Dış Ticaret A.Ş. 1996
Nurhan Atasoy, Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme, Sanat Tarihi Yıllığı IV,1970-1971
Özden Süslü, Tasvirlere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1989
Nermin Taylan, Osmanlı'da Yasaklar, Ekim Yayınları, Tarih Dizisi,2014
Prof.Dr. Neriman Görgünay, Geleneksel Türk Giyim Tarihi, Sergi Yayınevi, 2008
Hülya Tezcan, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde Bulunan Bir Terzi Defteri,Topkapı Sarayı Müzesi, Yıllık 2, 1987
Elif Mahir Metinsoy, Mütareke Dönemi İstanbul'unda Moda ve Kadın, Libra Yayıncılık, 2014
Pars Tuğlacı, Osmanlı Dönemi'nde İstanbul Kadınları, Pars Yayınları,1984
Zafer Toprak, Tesettürden Telebbüse ya da Çarşaf veya Elbise : "Milli Moda